

З ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ В.В. НІМЧУКА В ГАЛУЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 81' 811-161: 81-112/81'37

DOI: 10.24144/2663-6840/2023.2(50).139-147

Даниленко Л. З історико-етимологічних студій В.В. Німчука в галузі слов'янської фразеології; кількість бібліографічних джерел – 48; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню етимології ідіоми *горобина ніч*, що має давню фіксацію в літописних текстах, починаючи з XI ст. в «Повісті временних літ». Незважаючи на спроби історико-етимологічної реконструкції (праці В. Німчука, О. Фінкеля, О. Могили та ін.), у сучасному мовознавстві вислів має різні етимологічні версії. Мета статті – аналіз первісної семантики в динаміці етнографічних і лінгвістичних даних східнослов'янських мов. Джерелами студії слугували літописи, етимологічні, тлумачні, діалектні, фразеологічні словники української, російської, білоруської мов, енциклопедії з міфології слов'янських народів, етнографічні праці, художні твори. Узгодженість лінгвістичних та культурно-історичних аргументів робить найбільш імовірним висновок, що первісне значення ідіоми *горобина ніч* з відповідними паралелями у східнослов'янських мовах було мотивовано поняттям *рябий* 'строкатий', звідси семантика 'темна і строката ніч зі спалахами блискавки'. Унаслідок втрати первинного змісту відбулася ретимологізація, що пішла шляхом народної етимології по лінії *рябиний* – *горобиний* – "*вороб'їний*". Трансформація образів так само не посприяла прозорості семантики вислову, але принаймні вони були носіям зрозумілі – горобець, горобина і т. ін.

Літописне походження українського *горобина ніч* та його східнослов'янських паралелей має одну суттєву особливість: в найдавнішому серед них тексті «Повісті временних літ» компонента *горобиний* не було, його дописав невідомий літописець в XV ст. Властиво, постає питання про причину такого вкраплення. Відповідь полягає, на нашу думку, в суто художньому прийомі метафори, який застосував автор літопису, аби провести паралель між небесними язичницькими стрілами-блискавками Перуна і стрілами воїнів в нічній битві 1024 р. біля села Листвена. Таким чином, ідіома *горобина ніч* має міфолого-метафоричну природу номінації, коли мотиватор одного культурного коду послужив підґрунтям для позначення іншого. Важливо підкреслити, яку б семіотичну систему східнослов'янської культури – міфологію, обряди, звичаї, мову – ми не розглядали, в кожній із них виявляємо використання давніших елементів, переосмислених в результаті зміни одного світосприйняття наступним, як відбулося з язичництвом і християнством.

Ключові слова: українська мова, російська мова, білоруська мова, лексика, фразеологія, етимологія, семантика.

Постановка проблеми. Діапазон наукових інтересів професора В.В.Німчука був надзвичайно широким: діалектологія, ономастика, етимологія, становлення українського правопису, зв'язки української мови з іншими слов'янськими, балтійськими та іншими мовами. Але для більшості науковців Василь Васильович був передусім глибоким і неперевершеним дослідником давніх слов'янських пам'яток. Хочемо пригадати епізод, що стосується видання одного з найдавніших старослов'янських текстів – Київських глаголичних листків. В.В. Німчук із властивим йому гумором писав про це так: «В Інституті мовознавства ім.О.О. Потебні АН УРСР готувалися до Міжнародного з'їзду славістів у Києві. Десь за рік до конгресу В.М. Русанівський запитав, яку пам'ятку можна було б видати до цієї події. Я, не довго думаючи, сказав приблизно так: «Київські глаголичні листки. Це пам'ятка всеслов'янського значення. До того ж невелика – 7 невеликих аркушів. Далі діалог:

– То й підготуй їх до видання.

– Але ж академік Й. Гамм видав монографію, що це – підробка, то навіщо видавати?

– А ти доведи, що це – оригінал! – напівжартома сказав В.М. Русанівський» [Німчук 2011, с. 22].

Як відомо, В.В.Німчук здійснив не тільки факсимільне видання пам'ятки, додавши до нього детальний лінгвістичний коментар, але й організував зі спеціалістами-радіофізиками Київського

державного університету ім. Т.Г. Шевченка аналіз чорнила, яким написано текст пам'ятки, методом мас-спектрометрії, що відзначається високими фізико-технічними характеристиками, і довів автентичність рукопису. Доповідь В.В. Німчука на київському Міжнародному з'їзді славістів, на якому був присутній і австрійський лінгвіст Й. Гамм, підтримали учені різних країн і питання про «підробку» було остаточно закрито.

Мовно-історичний напрям досліджень, природно, спонукав В.В.Німчука до етимологічних студій, переважно лексичних, але в науковому доробку вченого є цікаві етюди і про українську фразеологію, зокрема ідіому *горобина ніч*.

Аналіз досліджень. Етимологічні дослідження ідіоми *горобина ніч* мають багату історію. Серед них заслуговують на увагу розвідки О. Фінкеля, Ф. Філіна, М. Фасмера, В. Німчука, Т. Агапкиної, А. Топоркова, О. Могили, В. Ковалю та ін. Однією з перших була стаття О. Фінкеля, яка містить слушний закид В.П. Філіну стосовно ігнорування українського матеріалу, бо вислів *горобина ніч* був відомий принаймні з часів Тараса Шевченка: *І в горобину ніч прийдуть до такої панночки, як наша* («Назар Стодоля»). Автор зосередився на осмисленні шляхів трансформації в російській мові літописної *рябиної ночі* у «вороб'їну ніч», припускаючи переосмислення як на власне російському ґрунті, так і під впливом української мови: *горобина* < *го-*

робець < *воробей*. Суттєвим було зауваження про відсутність мотиваційних зв'язків з назвою дерева *рябина* та про наявність різноманітних діалектних форм в українській та білоруській мовах на тлі лише однієї російської *воробьиная ночь* [Финкель 1956, с. 94–95]. Українська дослідниця О.А.Могила дійшла думки, «що назви грозових ночей у східних слов'ян пов'язані безпосередньо, з одного боку, із культом горобця в обрядах і обрядовому фольклору, з другого – з культом горобини» [Могила 1993, с. 159]. Така версія прийнятна з погляду вторинного, народно-етимологічного тлумачення семантики цієї ідіоми. Діалекти усіх трьох східнослов'янських мов розвинули дуже багату варіантність, описану у статті Т.О. Агапкіної і А.Л. Топоркова [Агапкина, Топорков 1989, с. 230–252].

Мета нашої статті – аналіз первісної семантики одної словосполучки *горобина ніч* в динаміці етнографічних і лінгвістичних даних східнослов'янських мов. Незважаючи на численні спроби пояснити походження і мотивованість внутрішньої форми, в сучасному мовознавстві ця ідіома має різні етимологічні версії.

Методи та методика дослідження. Методологічну основу праці становлять теоретико-узагальнювальні положення, сформульовані в дослідженнях О.О. Потєбні, О.С. Мельничука, О.Б. Ткаченка, В.В. Німчука, В.В. Жайворонка та ін. Використано порівняльно-історичний та описовий методи із застосуванням прийомів інтерпретації, порівняння й узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Важливе зауваження В.В.Німчука стосується давності ідіоми *горобина ніч*, про що свідчить відносно рання її фіксація у формі *рябин(н)ая ночь* в давньоруських літописах під 6532 р./1024 р. про нічну битву братів Ярослава і Мстислава біля с. Листвена. Відповідно цей мовний зворот набув поширення лише у східнослов'янських мовах. Сучасна українська літературна мова образну словосполучку *горобина ніч* фіксує у значенні 'ніч із сильною і тривалою грозою' [СУМ20], російська мова з ремаркою «просторічне» – *воробьиная ночь* 'найкоротша в році ніч; літня грозова ніч з безперервною блискавкою та гуркітом грому' [ССРЛЯ с. 672], тлумачний словник білоруської літературної мови подає дві паралельні форми: *вераб'іная ноч* 'коротка літня ніч, а також ніч із безперервним громом і блискавками' [ТСБЛМ с. 109] і *рабінавая ноч* 'темна літня ніч з громом, блискавкою, дощем або просто безперервною блискавицею' [ТСБЛМ с. 531].

У західнослов'янських і південнослов'янських мовах характерні ознаки нічної грози з блискавицями передаються не фразеологічно, а описово, напр. чes. *bouřlivá noc s lijáket a nepřetržitým blýskáním* [UČS s. 193], болг. *бурна лятна ноц (със светкавици и гръмотевици)* [Влахов 1980, с. 367], те саме в німецькій мові: *überaus stürmische Nacht im Juli u. August* [Желєхівський 1886, с. 154].

Літописне походження укр. *горобина ніч* та його східнослов'янських паралелей має одну суттєву особливість. Один і той самий сюжет міс-

тить різні редакції стосовно досліджуваного нами вислову, пор.: 1) «И бывши **нощи**, бы(с) тма, и громове и мольнья и дождь» [ПВЛ]; 2) «И бывши **нощи рябинной**, бысть тма и громъ бываше, и молнія и дождь. <...> и бысть сѣча зла и страшна, яко посвѣтяше моленія, тако блещашеся оружїе ихъ, и еликоже молнія освѣтяше, таколи мечи ведяху, и тако другъ друга сѣкаше, и бѣ гроза велика и сѣча силна» [Л.Тв., с. 144–145]; 3) «И бывши **нощи рябинной**, быс(ть) тма, и громъ шїбааше, и молнія, и дождь. <...> и быс(ть) сѣча зла и страшна, яко посвѣтяше молнія, тако блещашеся оружїе, и елико ж(е) молнія освѣтяше, тако мечи видяху, и другъ друга усѣкаше, и бѣ гроза велика и сѣча силна» [Л. Соф., с. 175–176]. Отже, фрагменти літописних текстів показують, що в найдавнішому руському літописі «Повісті временних літ» (за Іпатієвським і Лаврентієвським списками) компонент *рябинной* не було, а з'явився він у наступних літописних зводах. Причину таких трансформацій В.В.Німчук коментував, покликаючись на Ф.П. Філіна, що в давньоруській мові прикметник *рябинный* міг сприйматися як одіозно-язичницьке слово: «Очевидно, з поняттям *рябиная ночь (ночь)* у давньокиївську добу пов'язувалися кульгово-містичні уявлення дохристиянського часу, що збереглися до наших днів» [Німчук 1992, с. 162]. Справді, в міфології східних слов'ян можна виявити чимало прикладів, які наділяють горобину міфічним змістом. У першу чергу слід відзначити зв'язок горобини з вогнем – головним атрибутом язичницького бога Перуна, пор. укр. заст. *перун* 'грим або блискавка', *Побий мене Перун!* [СУМ20], блр. *пярўн* 'оглушливий гуркіт грому' [ТСБЛМ 529], лит. *perkūnija* 'буря з громом і блискавкою', пол. *piorun* 'блискавка' та ін. На міфологічний зв'язок *Перун – грим – горобина* одним із перших звернув увагу О.М. Афанасьєв: «Вбачаючи у хмарах небесні сади, фантазія зближала ці міфічні уявлення з різними земними деревами, і між іншим з горобиною, червоні ягоди якої нагадували блискавичний колір Перуна; тому бурливо-грозова ніч (спочатку: морок від суцільних хмар, що застилають небо) отримала назву горобиної, а гілка горобини сприймалася як символ Перунової палиці» [Афанасьєв 1982, с. 237], пор. у народному фольклорі білоруську загадку *Паверх лесу агонь гарыць* – з відгадкою *Горобина* [БМ с. 413]; «Господь золотою різкою свариться (як грим з блискавкою, то кажуть так дітям, щоб не пустували)» [Номис 1993, с. 65], «Гілка горобини символізує палицю Перуна (звідси *горобині ночі*)» [Жайворонек 2018, с. 155]. У християнстві Перуна заступив Ілля-пророк, от як у загадці «*Святий Ілля на огненній колесниці їде (грим з блискавкою)*» [Номис 1993, с. 696]. Міфічно-вогняна символіка горобини надалі метафорично суміщалася в художній літературі з червоним кольором крові, пор. *горобина ніч*, де «всі шляхи в крові» (П. Тичина), *Горобина кров'ю на морозі./ Кров'ю молодію крапотить* (І. Драч).

Наявність означення *рябинной* до давньоруського іменника *нощи* можна було б вважати оказіональним явищем, якщо б не подальша доля

цієї словосполучки у східнослов'янських мовах. Цей момент свого часу коментував акад. Д.С. Лихачов: «У літописах, які корінням сягають Новгородсько-софійського зведення 30-х років XV ст. після ... слів «и бывши нощи» додано «рябиной» («рябиной» – грозовою). <...> Всі ці доповнення не можна пояснити звичайними вигадками пізнішого літописця» [Лихачев 1950, с. 371–372]; «Майже будь-яка звістка літопису, перш ніж бути записаною літописцем, була почута ним, відклалася в усній мові раніше, ніж у письмовій» [Лихачев 1950, с. 30]. Отже, слід зважати на плавний перехід від язичництва до християнської релігії. При поступовому поширенні нової віри могли сформуватися синкретичні уявлення, що містили в собі символіку язичництва тією мірою, якою вона була з нею сумісна.

Через затемненість внутрішньої форми давньоруський вислів *рябин(н)ая ноць* виявив різні формальні трансформації у східнослов'янських мовах: укр. *горобина ніч*, блр. *вераб'іная ноч*, *рабінавая ноч*, рос. *воробьиная ночь*, але в семантиці домінувала спільна сема «темний, страшний, загрозливий», пор.: *Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар* (О. Довженко); *А в ночі буйні, в ночі горобині палають зорі грізної краси* (Л. Костенко); *Ноч была рабінавая: раз-пораз гримелі перуны, жажалі маланкі, па густым чарналессі шоргаў дождж* (Р. Сабаленка); *І стала пахмурая раніца. Зноў пахмурая, нібы неба не выліла за адну гэтую вераб'іную ноч усяго запасу дажджу* [Караткевіч 1991, с. 61]; *Бувало, ходить навколо своєї хати похмурий і непривітний, як горобина ніч, зі знайомими хоч би слово, і як десь побачить людське обличчя, так і тікає околицями й путівцями* (М.В. Гоголь); *Настало страшне явище півдня – «вороб'їна ніч», коли спалахи вогню в небесах ні на хвилину не гаснуть, і де вони спалахнуть, там освітлюють дивовижні групи фігур на небі і згущують нітьму на землі* (М.С. Лесков).

В українських лексикографічних джерелах досліджуваній вислів чи не вперше було зафіксовано у словнику П.П. Білецького-Носенка (наголосимо, що цей словник, укладений автором 1838-1843 рр., підготував до видання 1966 р. із додатком коментарів В.В. Німчук): ««горобинна ніч» бурная мрачная ночь съ грозою и проливнымъ дождемъ, так что воробью негдѣ укрыться» [Білецький-Носенко 1966, с. 104]. Такі самі мотивувальні ознаки розгорнуто коментував у своєму словнику О. Афанасьєв-Чужбинський: «Упродовж літа буває кілька бурних ночей, з градом, зливою і грозою, і саме вони називаються горобиними. Злива буває настільки сильна, що виганяє горобців із їхніх притулків, і вони бідолаха літають всю ніч, жалібно цвірінькаючи» [Афанасьєв-Чужбинський 1855, с. 42].

Словники другої половини XIX ст. – початку XX ст. подавали ще інші тлумачення, напр. у В. Даля «грозова ніч» – «*рябиновая ночь* ‘задушлива, із блискавицями, під час цвітіння горобини»» [Даль, URL], М.І. Михельсон зазначав, крім ‘темна, бурна з сильною грозою (що лякала горобців у їхніх гніздах)’, ‘народн. осіннє рівнодення» [Михельсон

1994, с. 121]. У наведених дефініціях простежується народно-етимологічне осмислення горобиної ночі. Горобина, як відомо, цвіте у травні, і на цей час аж ніяк не припадають душні ночі з блискавицями. Так само в народі з горобиною ніччю пов'язувалося виняткове явище – цвітіння папороті, образно названої О.М. Афанасьєвим *квіткою Перуна*, напередодні свята Івана Купала, про що оповідають численні легенди східнослов'янських народів, пор. у І.Багряного: «папороть, що цвіте в ніч проти Івана Купала по цілій європейській літературі, з усіма скарбами, що вона їх береже, з усім комплексом легенд і казок» (І. Багрянний. «Тигролови»). Згадаємо опис чудесної папоротевої квітки в повісті М.В. Гоголя «Вечір проти Івана Купала»: «Зирк – червоніє маленька квіткова брунька і, неначе жива, рухається. Справді, дивно! Рухається і дедалі більшає, більшає і червоніє, як жар. Спалахнула зірочка, щось тихо затріщало, і квітка розгорнулася перед його очима, мов полум'я, осяявши й інші навколо себе» [Гоголь, URL].

За О.О. Потебнею, «Опівночі брунька з тріском розривається і розпускається вогненна квітка. Цвітіння папороті супроводжується землетрусом, громовими ударами, сліпучими блискавками. Все це, як і тріск, з яким розпускається квітка папороті, пояснюється тотожністю папороті з Перуном» [Потебня 1989, с. 546].

О. Воропай установлював взаємну залежність горобиної ночі з днем Пророка Іллі, наступником Перуна, коли «на південній Україні в цей час бувають “горобині ночі” – нічні грози з блискавкою і громом: буревії такі сильні, що й птицям заснути не дають» [Воропай 1966, с. 233]. З приходом християнства уявлення про характерні ознаки горобиної ночі серед інших стали пов'язувати зі святом Симеона Стовпника, по-народному Семена (14 вересня за старим стилем). Існувало вірування, що «в цей день горобці злітаються в очерат і там їх міряють на мірки: все, що в мірці – чортове, а поза міркою – о людське. Тому, мовляв, після «Семена» горобців по селах стає менше» [Воропай 1966, с. 242; а також Франко 2006, с. 379], звідси значення давнього прислів'я, записаного ще Г. Ількевичем, *Воробець на себе смерти не має* [Ількевич 1841, с. 15]. Зв'язок горобиної ночі зі святом Симеона Стовпника зауважували українські письменники XIX ст.: «Горобина ніч – ніч, в котрій буває велика буря (на св. Семена)» [Нечуй-Левицький 1920, с. 540]. Як твердять етнографи, день Семена – одне з прадавніх свят, яке в Україні відзначали впродовж тижня до осіннього рівнодення 21 вересня (Друга Пречиста). Воно несло важливе семіотичне навантаження «межі», «переходу», коли літо на зиму повертало, відтак особливого значення надавалося вогню. Основою свята було обрядове запалення вогню в домівці від освяченої свічі, яку господарі мусили принести до дому з храму і запалити ним домашню свічу, або ще більш древній світильник – вмістилище для дерев'яної скіпки, якою освітлювалося помешкання, що мав різні регіональні назви – *лучник, кабиця, коминок, дідок, світач* тощо.

Символічним було *Свято свічки, Весілля свічки* (звичай, що ліг в основу п'єси І. Кочерги «Свіччине весілля»), відоме за часів середньовіччя в Києві на Подолі. В окремих районах Полісся побутував той самий «звичай *женити лучника, женити свічку, женити каганця, женити комина*, пов'язаний ще з прадавнім язичницьким обрядом *вшанування вогню*» [Стішова 2017, с. 69]. На Семена дівчата варили обов'язкову ритуальну страву – кашу з півнем, а півень, як відомо, у давніх слов'ян був символом вогню.

Про ідіому *горобина ніч* можна говорити в контексті народних уявлень про горобця, згідно з якими ця пташка була наділена переважно негативними характеристиками. У старовинних сказаннях горобців вважали міфічними супутниками грози та вихорів, із ними поєднувалися ті самі демонічні значення, притаманні хижим птахам (ворону, сові), які зазвичай уособлювали грозові бурі. За християнською апокрифічною легендою горобець є проклятим птахом, тому що він своїм цвіріньканням (Ні, живий! Ні, живий!) видав римлянам Христа. За це Господь прокляв горобців і не дозволив їм літати до Вирію. У Галичині кажуть, що горобець – *дідьчий птах*, пор. білоруський фразеологізм *падпусціць вераб'я* 'зробити комусь неприємність' [Афанасьєв с. 237; СД 1995, с. 430–443; БМ 2004, с. 77–78; Жайворонок 2018, с. 155; Коваль 2016, с. 233].

Серед різних народно-етимологічних версій, що безпосередньо співвідносилися з головними компонентами вислову (горобиною і горобцями), ми натрапили на доволі оригінальну, на жаль, без зазначення автора, в серйозному виданні – Українській радянській енциклопедії: «Горобина ніч. Горобина ніч, Горобина ніч – на Україні народна назва сильної й тривалої нічної грози. Назва сягає часів поганства, коли частина східних слов'ян вірила в бога Горобина, що уособлював грім і блискавку (подібно до Перуна)» [УРЕ 1979, с. 116]. Таку ж етимологію підтримував Я. Рудницький, покликаючись, щоправда, на ту саму УРЕ [Рудницький 1961–1972, с. 700]. Ця ідея виглядала б привабливою через формальну близькість слів *горобина* і *Горовин*, але слідів поганського бога Горобина, на відміну від громових і сонячних божеств Перуна, Дажьбога, Сварога і т.под., не фіксують ні п'ятитомні «Слов'янські старожитності», ні «Слов'янська міфологія» та інші подібні праці.

Хронологічні межі горобиної ночі в різних східнослов'янських регіонах визначалися по-різному – від цвітіння горобини у травні до цвітіння папороті в ніч на Івана Купили, потім через свята Іллі-Пророка, Першої і Другої Пречистих аж до свята осіннього рівнодення. Важливо, однак, як показує аналізований матеріал, що в основу народних звичаєво-обрядових сюжетів було покладено дохристиянську ідею вшанування вогню.

Від зазначених народних етимологій, які, звичайно, мають вторинну природу стосовно об'єкту підгрунтя звороту *горобина ніч*, перейдемо до суто лінгвістичних даних, значущих для реконструкції первинної семантики.

Спроби пояснити первісне значення ідіоми мовознавці пов'язували з назвами дерев і птахів – *горобина, рябина, горобець, воробей*. Так, основою семантичної мотивованості В.В. Німчук вважав орнітонім (*о*)*рябь* 'куріпка', котрий був витіснений прадавнім ботанічним номеном (похідним від назви птаха) *Sorbus* – **arebina* чи **rebina*. Від нього утворилися рос. *рябина*, блр. *рабіна, арабіна*; в укр. *горобина* розвинувся протетичний г і відбулося ствердіння р: *орябина* > *орабіна* > *горобина*. В російській мові давньоруське *рябин(н)ая ноць* теж зазнало деетимологізації шляхом зближення з назвою птаха *воробей* (*воробьяная ноць*) або з назвою дерева *рябина* – *рябиновая ноць*. Такий етимологічний ланцюжок привів ученого до висновку: «Ключ до розгадки ідіоми треба шукати в особливостях біології куріпки (або рябчика). Куріпка й рябчик виводять пташенят у першій половині червня і пізніше – тоді, коли досягає найбільшого розвитку грозова діяльність. Для молодняка (насамперед пташат, що недавно вилупилися) рябчиків і особливо куріпок нічна гроза, злива й переохолодження можуть бути фатальними. Як відомо, птахи з ряду курячих уночі погано бачать, тому переміна яскравого освітлення від блискавок і нічної темряви може дезорієнтувати тварин при пошуках рятівного притулку. <...> Отже, первісне значення давньоруської сполуки *рябиная ноць* 'грозова ніч, коли масово гинуть куріпки, рябці'» [Німчук 1992, с. 162–163].

Друга етимологічна лінія розвитку назви дерева *горобина* в українській мові припускає зв'язок із поняттям *рябий* 'покритий плямами іншого кольору, відтінку, що виділяються на основному фоні': від псл. **rebь*, пов'язаний з іє. **ere-b-(h)*, **oro-b-(h)* на позначення тварин або дерев темного або червоного кольору (в слов'янських мовах особливо про колір неоднорідний, строкатий), що споріднене з лит. *jerube* 'рябчик', лтс. *irbe* 'куріпка' та ін. З українських форм найдавнішими вважаються *орябина* (від **оряб*), що зводиться до псл. **ereb-ina*, а також *рябина* (від псл. **rebina*); інші форми є вторинними з протетичними г-, в- або зближеними з *горобець* [*веробей*] [ЕСУМ 1, с. 570]. Пригадаємо, що асоціації назв птахів із назвами кольорів були для лексичної номінації типовими, пор. одну з версій *голуб* від псл. **golobь* 'голубий' [ЕСУМ 1, с. 555–556].

У кожному разі значення 'рябий' є спільним для східнослов'янських назв укр. *горобина* і *горобець*, рос. *рябина* і *рябчик*, блр. *рабіна, верабіна* і *верабей*. З цього випливає затемнення первісного значення значенням подібності. Найвірогідніше давньоруський вислів *рябин(н)ая ноць*, згадуваний у літописах, первісно асоціювався з поняттям 'рябий' і мав значення 'темна і строката ніч зі спалахами блискавки / блискавиць'. Для такого висновку є кілька підстав. У літописних текстах XV ст. було вперше зафіксовано вислів *рябин(н)ая ноць*. Затемненість семантики була наслідком незрозумілого значення слова *рябиний*, що засвідчує знак питання біля нього у словнику І.І. Срезневського з покликанням на той самий Софійський літопис: «Рябиный? Рябиная ноць: - Бывши ноци рябиной, бысть тма,

и громъ шибаше. Соф. 1 л. 6532 г.» [Срезневский 1912, с. 229]. Така ситуація, вірогідно, спричинилася тим, що в російських текстах XI-XVII ст. поширеним було слово *рябиновый* ‘який стосується дерева горобини, властивий їй, зроблений з неї’, а слово *рябин(н)ый* (мовою сучасної фразеологічної термінології воно було фразеологічно зв’язаним) виступало лише у словосполучі *рябин(н)ая ночь* [СРЯ 1997, с. 281; СЦСиРЯ 1847, с. 84]. Оскільки внутрішня форма слова *рябин(н)ый* втратила свій зв’язок з *рябий* ‘строкатий’ [Срезневский 1912, с. 229], носії мови в українських, російських і білоруських діалектах осмислили вислів шляхом вторинного народного тлумачення через семантично прозорі слова укр. *горобина*, *горобець*, рос. *воробей*, блр. *рабіна*, *верабіна* і *верабей*. Причому білоруський варіант *рабінавая ноч* залишається найбільш архаїчним серед східнослов’янських відповідників: щодо частотності йому поступається власне блр. *вераб’іная ноч*. На користь цієї тези свідчать численні варіанти в білоруських діалектах: *рабінная ноч*, *рабінова ноч*, *рабіна ноч* [ЭСБМ 2006, с. 10], *рэбинная ноч* [Расторгуев 1973, с. 233], *арабінавая ноч* [БМ 2004, с. 413], *рабінавая ноч* [Мяцельская, Камароўскі 1972, с. 221].

Інтерпретацію первісного значення *горобина ніч* як ‘темна, страшна ніч’ можна підкріпити негативною конотацією слова *рябий*, щодо якого висловлювалася думка про зв’язок із давньонімецьким *erpf* ‘темний’, давньоісландським *jarpr* ‘коричневий’ [ЕСУМ 2006, с. 152], те саме див. *erpf* “fuskus” ‘темний; зловісний’, гр. ορφός ‘морок’ [Преображенский 1910–1914, с. 240]. У XIX ст. словник білоруської мови І. Носовича фіксував слова *рябзонка* ‘ряба від віспи жінка’, *рябзон* ‘загальне слово, лайливе чи глузливе на рябого чи рябую’ [Носович 1870, с. 571], в архангельських діалектах *рябы* означав ‘дрібний, рідкий і хворий ліс, що росте на болоті або мокрій тундрі’ [Опыт 1852, с. 195], пор. негативну семантику «рябої» строкатості в сучасній українській фразеології: зневажл. *обоє рябос* ‘однакові в чомусь’, *очей у Рябка позичати* ‘втрачати почуття сорому, власної гідності’, *сон рябої кобили* ‘нісенітниця, безглуздя, дурниця’ [ФСУМ с. 573; 662; 843]. Деякі дослідники зараховували прикметник *рябий* до культурно знакових, «одного з найбільш міфологічно значущих», пор. литовське прислів’я «дятел рябий, а світ іще рябіший» [Калинович 2013, с. 375].

По суті, пряму вказівку на значення ‘темна ніч’ містив сам літопис, оскільки словосполучу *нощи рябинной* невідомий автор пояснив іншим виразом – *быс(ть) тма*. Можливо, О.М. Афанасьєв був першим, хто звернув увагу на цей факт: «Бурхливо-грозова ніч (спочатку: морок від суцільних хмар, що застилають небо) отримала назву горобиної» [Афанасьєв 1982, с. 237]. Цікаву паралель із метеорологічною праформою *рябин(н)ая ноцъ* виявляємо в українському фольклорі: *Рябе, як на небі зірниця увечері* [Номис 1993, с. 380], що є ще одним підтвердженням асоціативного зв’язку рябого ко-

льору з темнотою, чорнотою – безперечною ознакою негативної символіки нещастя, мороку, смерті, потойбічного світу, пор. в литовській народнопісничій традиції евфемістичні позначення чорта як ‘рябого’ (*raĩnasis*) і ‘строкато-сірого’ (*raināpilkis*) [Калинович 2013, с. 378].

Насамкінець варто зупинитися на етимології, запропонованій білоруськими мовознавцями, оскільки вона виділяється на тлі розглянутих: «*Рабінавая ноч*. Можна пропонувати версію про балтійське походження назви, пор. лит. *rabeti*, *rabinti* ‘стукати, грюкати’, лат. *grabinat* ‘стукати, ударяти’, *ribinat* ‘гриміти’ (про грім)» [ЭСБМ 2006, с. 11]. Дискусійність такої версії, як на нас, полягає в тому, що ідіома *горобина ніч*, – образне надбання лише східнослов’янських мов. Скажімо, в литовській мові нам не вдалося знайти відповідник, який за семантикою і внутрішньою формою можна було б зіставити зі світом рослин чи птахів. Незважаючи на раціональну думку щодо спільних увлень у східних слов’ян і балтійців про язичницького бога Перуна, мови балтійських народів поняття *горобина ніч* не сформували.

Висновки. Узгодженість лінгвістичних та культурно-історичних аргументів робить найбільш імовірним судження, що первісне значення ідіоми *горобина ніч* із відповідними паралелями у східнослов’янських мовах було мотивовано словом *рябий* ‘строкатий’. Унаслідок втрати первинного змісту давньоруського *рябин(н)ая ноцъ* відбулася реетимологізація, що пішла шляхом народної етимології по лінії *рябиний* – *горобиний* – “*вороб’їний*”. Трансформація образів так само не посприяла прозорості семантики вислову, але принаймні вони були носіям зрозумілі – *горобець*, *горобина* і т.под.

Оцінюючи «одіозно-язичницькі» уявлення про горобину, властиво, постає питання, наскільки вони були живими в мовному узусі християн, аби літописець актуалізував їх у текстах XV ст.? Припускаємо, що в літописних списках XV ст. алюзії на стріли міфічного Перуна, що асоціювалися з блискавкою, спонукали автора до створення метафори *рябінова ніч*, тобто ряба, строката ніч від спалахів зірниць. Саме в цьому сенсі можна коментувати фрагмент літопису, в якому завдяки виразному художньому прийому метафори автор ніби проводить паралель між небесними перунськими стрілами-блискавками, передвісниками зла й нещастя, і стрілами воїнів: «І була січа люта. І коли спалахували блискавки – виблискувала зброя, І була велика гроза, І січа сильна і страшна». Таким чином, ідіома *горобина ніч* має міфолого-метафоричну природу мотивації, за котрої мотиватор одного культурного коду послужив підґрунтям для позначення іншого. Насамкінець слід враховувати, яку б семіотичну систему східнослов’янської культури – міфологію, обряди, звичаї, мову – ми не розглядали, у кожній із них виявляємо використання й витлумачення давніших елементів, переосмислених у результаті зміни одного світосприйняття наступним, як відбулося з язичництвом і християнством.

Література

1. Агапкина Т.А., Топорков А.Л. Воробьиная (рябиновая) ночь в языке и поверьях восточных славян. *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы*. Москва: Наука, 1989. С. 230–253.
2. Афанасьев А.Н. *Древо жизни: Избранные статьи. Подготовка текста и коммент.* Ю. М. Медведева, вступит. статья Б. П. Кирдана. Москва: Современник, 1982. 464 с.
3. Афанасьев-Чужбинский А. *Словарь малорусского наречия*. СПб: Второе отд. Императ. Акад. наук, 1855. Ч. 1. 176 с.
4. Білецький-Носенко П.П. *Словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1966. 421 с.
5. БМ – Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік. Мінск: «Беларусь», 2004. 580 с.
6. Бялькевіч І.К. *Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны*. Мінск: Навука і тэхніка, 1970. 512 с.
7. Влахов С. *Русско-болгарский фразеологический словарь*. Под ред. С. Влахова. Москва: Русский язык; София: Наука и искусство, 1980. 582 с.
8. Воропай О. *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*. Мюнхен: Українське вид-во. 1966. Т. II. 446 с.
9. Гоголь М.М. Вечір проти Івана Купала. URL: <http://surl.li/fhusc>
10. Даль В.И. *Толковый он-лайн словарь русского языка Даля В.И.* URL: <http://surl.li/fbfet>
11. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. За ред. О.С.Мельничука. Київ: Наукова думка 1982. Т. 1. 631 с. Т. 5 2006. 703 с.
12. Жайворонок В.В. *Антологія знаків української етнокультури. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка, 2018. 758 с.
13. Желехівський Є. *Малорусько-німецький словар*. Львів 1886. Т. 1 (А – О). 589 с.
14. Ількевич Г. *Галицькі приповідки і загадки*. Відень, 1841. 123 с.
15. Калинович Л.Р. *Вторинна номінація в ад'єктивній сфері за ознаками кольору: ісл. гjúra – лтс. gubenis – укр. рябий. Індоевропейська спадщина в лексичі слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси*. Відп. ред. В.П. Пономаренко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. С. 375–387.
16. Караткевіч У. *Твори*. Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. Т. 8. 495 с.
17. Коваль В.И. *Мифологические верования восточных славян*. Гомель: Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, 2016. 270 с.
18. Лихачев Д.С. *Повесть временных лет. Статьи и комментарии Д.С.Лихачева*. Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР. 1950. Ч. II. 554 с.
19. Л. Соф. – *Полное собрание русских летописей. Софийская первая летопись старшего извода*. Москва: Языки русской культуры, 2000. Т. 6. Вып. 1. 581 с.
20. Л.Тв. – *Полное собрание русских летописей. Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью*. СПб: В Типографии Леонида Демиса, 1863. Т. 15. 504 ст.
21. Михельсон М.И. *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: В 2 т.* Москва: Русские словари, 1994. Т. 1. 819 с.
22. Могіла О.А. *Міфологічні могили у метеорологічній лексичі українських говорів. Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 1993. Вип. 20. С. 156–161.
23. Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. *Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі*. Мінск: Выд. БДУ, 1972. 320 с.
24. Нечуй-Левицький І. *Твори*. Львів: З друкарні Ставропійського інституту, 1920. 544 с.
25. Німчук В.В. *Метеорологічна лексика. Давньоруська спадщина в лексичі української мови*. Київ: Наукова думка, 1992. С. 143–164.
26. Німчук В.В. А.Багмут – дослідниця Київських глаголических листків. *На хвилях мови*. Київ: КММ, 2011. С. 19–23.
27. Номис М. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
28. Носович И. *Словарь белорусского наречия*. СПб: Типогр. Импер. Акад. наук 1870. 752 с.
29. Опыт – *Опыт областного великорусского словаря*. СПб: Типогр. Импер. Акад. наук 1852. 275 с.
30. ПВЛ – *Повість временних літ. За Іпатіївським списком*. URL: <http://litopys.org.ua/>
31. Потебня А.А. *О купальских огнях и сродных с ними представлениях. Слово и миф*. Москва: Правда, 1989. С. 530–552.
32. Преображенский А. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Тип. Г.Лисснера и Д.Совко, 1910–1914. Т. II. С. 416 с.
33. Расторгуев П. А. *Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров)*. Ред. Е.М. Романович. Минск: Наука и техника, 1973. 295 с.
34. Рудницький Я. *Етимологічний словник української мови*. Вінніпег: УВАН, 1962–1972. Т. 1. 968 с.
35. СД – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под. ред. Н.И. Толстого. Москва: Междунар. отношения, 1995. Т. 1. 584 с.
36. Срезневский И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. СПб:

Типогр. Императ. Академии наук, 1912. Т. 3. Р–Я и дополнения. 910 ст.

37. СРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва: Наука, 1997. Вып. 22 (Раскидаться – Рященко). 293 с.

38. ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1951. Т. 2 (В). 1392 с.

39. СУМ20 – Словник української мови online. Томи 1–13 (А–Покірно). URL: <https://sum20ua.com/>

40. Стішова Н. Давньоукраїнське свято Семена Стовпника в традиційній звичаєво-обрядовій культурі. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 3. С. 67–76.

41. СЦСиРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка. СПб: Типогр. Имп. Акад наук. 1847. Т. IV. 487 с.

42. ТСБЛМ – Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мінск: БелЭн, 2002. 784 с.

43. УРЕ – Українська радянська енциклопедія. Київ: Українська радянська енциклопедія 1979. Т. 3. 551 с.

44. Финкель А.М. Материалы для фразеологического словаря русского языка. Воробьиная ночь. *Вопросы языкознания*. 1956. № 4. С. 92–95.

45. Франко І. Галицько-руські народні приповідки: У 3 т. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 831 с.

46. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1–2. 980 с.

47. ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Уклад. В.Л. Авілава [і інш.]; рэд. Г.А. Цыхун. Мінск: Беларуская навука, 2006. Т. 11 (Р–С). 333 с.

48. UČS – Ukrajinsko-český slovník. Praha: Academia, 1994. D. I. 703 s.

References

1. Agarkina T.A., Toporkov A.L. (1989) Vorobinaya (ryabinovaya) noch v yazyike i poveryah vostochnykh slavyan [Sparrow night in the language and beliefs of the Eastern Slavs]. *Slavyanskiy i balkanskiy folklor. Rekonstruktsiya drevney slavyanskoy duhovnoy kultury: istochniki i metody*. Moskva: Nauka. S. 230–253 [in Russian].

2. Afanasiev A.N. (1982) Drevo zhizni: Izbrannyye statyi [Tree of life: Selected articles]. Podgotovka teksta i komment. Yu. M. Medvedeva, vstupit. statya B.P. Kirdana. Moskva: Sovremennik. 464 s. [in Russian].

3. Afanasev-Chuzhbinskiy A. (1855) Slovar malorusskogo narechiya [Dictionary of the Little Russian adverb]. SPb: Vtoroe otd. Imperat. Akad. nauk, 1855. Ch. 1. 176 s. [in Ukrainian].

4. Biletskiy-Nosenko P.P. (1966) Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 421 s. [in Ukrainian].

5. BM (2004) – Belaruskaya mifalogiya [Belarusian mythology]. Entsiklopedyichnyi slovník. Minsk: «Belarus», 2004. 580 s. [in Belarusian].

6. Byalkevich I.K. (1970) Krayovyi slovník Ushodnyay Magiyushchyiny [Regional dictionary of the eastern part of the Mogilev region]. Minsk: Navuka i tehnika. 512 s. [in Belarusian].

7. Vlahov S. (1980) Russko-bolgarskiy frazeologicheskiy slovar [Russian-Bulgarian phraseological dictionary]. Pod red. S. Vlahova. Moskva: Russkiy yazyk; Sofiya: Nauka i iskusstvo. 582 s. [in Bulgarian].

8. Voropai O. (1966) Zvychai nashoho narodu [The custom of our people]. Etnohrafichni narys. Miunkhen: Ukrainske vyd-vo. T. II. 446 s. [in Ukrainian].

9. Hohol M.M. Vechir proty Ivana Kupala [Evening against Ivan Kupala]. URL: <http://surl.li/fhusc> [in Ukrainian].

10. Dal V.I. Tolkovyy on-layn slovar russkogo yazyika Dalya [Dahl's explanatory online dictionary of the Russian language]. V.I. URL: <http://surl.li/fbfet> [in Russian].

11. ESUM (1982–2006) – Etymologichnyi slovník ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. Za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 631 s. T. 5. 703 s. [in Ukrainian].

12. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [An anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]. Slovyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. 758 s. [in Ukrainian].

13. Zhelekhivskiy Ye. (1886) Malorusko-nimetskiy slovar [Malorussian-German Dictionary]. Lviv. T. 1 (A–O). 589 s. [in Ukrainian].

14. Ilkevych H. (1841) Halytski prypovidky i zahadky [Galician proverbs and riddles]. Viden. 123 s. [in Ukrainian].

15. Kalynovych L.R. (2013) Vtorynna nominatsiia v adiektivnii sferi za oznakamy koloru [Secondary nomination in the adjectival sphere on the basis of color]. *Indoievropeiska spadshchyna v leksytsi slovianskykh, baltiiskyykh, hermanskykh i romanskykh mov: semantichni ta slovotvorni zviyazky i protsesy*. Vidp. red. V. P. Ponomarenko. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. S. 375–387 [in Ukrainian].

16. Karatkevich U. (1991) Tvory [Works]. Minsk: Mastatskaya literatura. T. 8. 495 s. [in Belarusian].

17. Koval V.I. Mifologicheskie verovaniya vostochnykh slavyan [Mythological beliefs of the Eastern Slavs]. Gomel: Gomelskiy gos. un-t im. F. Skorinyi, 2016. 270 s. [in Russian].

18. Lihachev D.S. (1950) Povest vremennykh let [Povest temporary years]. Stati i kommentarii D.S. Lihacheva. Pod red. V.P. Adrianovoy-Peretts. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR. Ch. II. 554 s. [in Russian].

- 19.L. Sof. (2006) – Polnoe sobranie russkikh letopisey. Sofiyskaya pervaya letopis starshogo izvoda [A complete collection of Russian chronicles. Sofia first chronicle of the senior edition.]. Moskva: Yazyiki russkoy kulturyi. T. 6. Vyip. 1. 581 s. [in Russian].
- 20.L.Tv. (1863) – Polnoe sobranie russkikh letopisey [A complete collection of Russian chronicles]. Letopisnyiy sbornik, imenuemyiy Tverskoyu letopisyu. SPb: V Tipografii Leonida Demisa. T. 15. 504 st. [in Russian].
- 21.Mihelson M.I. (1994) Russkaya mysl i rech. Svoe i chuzhoe. Opyit russkoy frazeologii [Russian thought and thing. Own and someone else's. Survey of Russian phraseology]. Sbornik obraznyih slov i inoskazanii: V 2 t. Moskva: Russkie slovari. T. 1. 819 s. [in Russian].
- 22.Mohyla O.A. (1993) Mifolohichni motyvy u meteorolohichnii leksytsi ukrainskykh hovoriv [Mythological motifs in the meteorological vocabulary of Ukrainian dialects]. *Ukrainske movoznavstvo: Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». Vyp. 20. S. 156–161 [in Ukrainian].
- 23.Myatselskaya E. S., KamaroŭskI Ya. M. (1972) Slovník belaruskay narodnay frazeologii [Dictionary of Belarusian folk phraseology]. Minsk: Vyd. BDU. 320 s. [in Belarusian].
- 24.Nechui-Levytskyi I. (1920) Tvory [Writings]. Lviv: Z drukarni Stavropiiskoho instytutu. 544 s. [in Ukrainian].
- 25.Nimchuk V.V. (1992) Meteorolohichna leksyka [Meteorological vocabulary]. *Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka. S. 143–164 [in Ukrainian].
- 26.Nimchuk V.V. A. Bahmut – doslidnytsia Kyivskykh hlaholychnykh lystkiv [A. Bahmut is a researcher of Kyiv Glagolitic leaves]. *Na khvyliakh movy*. Kyiv: KMM, 2011. S. 19–23 [in Ukrainian].
- 27.Nomys M. (1993) Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs, etc.]. Kyiv: Lybid. 768 s. [in Ukrainian].
- 28.Nosovich I. Slovar belorusskogo narechiya [Dictionary of the Belarusian adverb]. SPb: Tipogr. Imper. Akad. nauk 1870. 752 s. [in Belarusian].
- 29.Opyit (1852) – Opyit oblastnogo velikorusskogo slovarya [Examination of the regional Great Russian dictionary]. SPb: Tipogr. Imper. Akad. nauk. 275 s. [in Russian].
- 30.PVL – Povist vremennykh lit. Za Ipatiiivskym spyskom [The story of temporary summers. According to the Ipatiiiv list]. URL: <http://litopys.org.ua> [in Ukrainian].
- 31.Potebnya A.A. (1989) O kupalskikh ognyah i srodney s nimi predstavleniyah [About the Kupala lights and related performances]. *Slovo i mif*. Moskva: Pravda, 1989. S. 530–552 [in Russian].
- 32.Preobrazhenskiy A. (1910–1914) Etimologicheskii slovar russkogo yazyika [Etymological dictionary of the Russian language]. Moskva: Tip. G.Lissnera i D.Sovko. T. II. 416 s. [in Russian].
- 33.Rastorguev P. A. (1973) Slovar narodnyih govorov Zapadnoy Bryanschiny (Materialy dlya istorii slovarnogo sostava govorov) [Dictionary of folk dialects of West Bryanschnyna (Materials for the history of the vocabulary of dialects)]. Red. E.M. Romanovich. Minsk: Nauka i tehnika, 1973. 295 s. [in Russian].
- 34.Rudnytskyi Ya. (1962–1972) Etimolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Vinnipeg: UVAN. T. 1. 968 s. [in Ukrainian].
- 35.SD (1995) – Slavyanske drevnosti. Etnolinguisticheskii slovar [Slavic Antiquities. Ethnolinguistic dictionary]. Pod. red. N.I.Tolstogo. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya, 1995. T. 1. 584 s. [in Russian].
- 36.Sreznevskiy I. (1912) Materialy dlya slovarya drevne-russkogo yazyika po pismennym pamyatnikam [Materials for a dictionary of the Old Russian language based on written monuments]. SPb: Tipogr. Imperat. Akademii nauk. T. 3. R–Ya i dopolneniya. 910 ct. [in Russian].
- 37.SRJ (1997) – Slovar russkogo yazyika XI–XVII vv. [Slovar russkogo yazyika 11th–17th centuries]. Moskva: Nauka, 1997. Vyp. 22 (Raskidatisya – Ryaschenko). 293 s. [in Russian].
- 38.SSRLJ (1951) – Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika [Dictionary of the modern Russian literary language]. Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR. T. 2 (V). 1392 s. [in Russian].
- 39.SUM20 – Slovník ukrainskoi movy online [Dictionary of the Ukrainian language online]. Tomy 1–13 (A – Pokirno). URL: <https://sum20ua.com> [in Ukrainian].
- 40.Stishova N. (2017) Davnoukrainske sviato Semena Stovpnyka v tradytsiinii zvychaievo-obriadovii kulturi [Ancient Ukrainian holiday of Semen Stovpnyk in traditional culture]. *Narodna tvorchiist ta etnolohtia*. 2017. № 3. S. 67–76 [in Ukrainian].
- 41.StsSiRYa (1847) – Slovar tserkovno-slavyanskogo i russkogo yazyika [Dictionary of the Church Slavonic and Russian languages]. SPb: Tipogr. Imp. Akad. nauk. T. IV. 487 s. [in Russian].
- 42.TSBLM (2002) – Tlumachalniy slovník belaruskay litaraturnay movy [Explanatory dictionary of the Belarusian literary language]. Minsk: BelEn. 784 s. [in Belarusian].
- 43.URE (1979) – Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian Soviet encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska radianska entsyklopediia. T. 3. 551 s. [in Ukrainian].
- 44.Finkel A.M. (1956) Materialy dlya frazeologicheskogo slovarya russkogo yazyika. Vorobinaya noch [Materials for a phraseological dictionary of the Russian language. Sparrowhawk]. *Voprosy yazyikoznaniya*. 1956. № 4. S. 92–95 [in Russian].
- 45.Franko I. (2006) Halytsko-ruski narodni prypovidky [Khalit-Russian folk tale]: U 3 t. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. T. 1. 831 s. [in Ukrainian].

46.FSUM (1993) – Frazeologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Uklad.: V.M.Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1993. Kn.1–2. 980 s. [in Ukrainian].

47.ESBM (2006) – Etyimalagichnyi slounik belaruskay movyi [Etymological dictionary of the Belarusian language]. Uklad. V.L. Avilava [I Insh.]; red. G.A. Tsyihun. Minsk: Belaruskaya navuka. T. 11 (R–S). 333 s. [in Belarusian].

48.UČS (1994) – Ukrajinsko-český slovník [Ukrainian-Czech dictionary]. Praha: Academia. D. I. 703 s. [in Czech].

FROM THE HISTORICAL AND ETYMOLOGICAL STUDIES OF V.V. NIMCHUK IN THE FIELD OF SLAVIC PHRASEOLOGY

Abstract. The article is dedicated to the study of the etymology of the Ukrainian idiom *horobyňa nich* (*rowan night*, *horobyňa nich*), which has a long record in chronicle texts, starting from the 11th century in “The Tale of Bygone Years.” Despite attempts at historical and etymological reconstruction (the research by V. Nimchuk, O. Finkel, O. Mohyla, etc.), in modern linguistics, the expression has different etymological versions. The purpose of the article is to analyze the original semantics in the dynamics of ethnographic and linguistic data from East Slavic languages. The study sources were chronicles, etymological, explanatory, dialectal, phraseological dictionaries of the Ukrainian, Russian, and Belarusian languages, encyclopedias on the mythology of the Slavic peoples, ethnographic works, and artistic works.

The consistency of linguistic and cultural-historical arguments makes the most probable conclusion that the original meaning of the idiom *rowan night* with the corresponding parallels in East Slavic languages was motivated by the concept of *ряби́й* (spackled, variegated), hence the semantics “dark and variegated night with flashes of lightning.” As a result of the loss of the original meaning, a re-etymologization took place, which followed the path of folk etymology along the lines of *riabynyi – horobynyi – vorobynyi* (*rowan – mountain ash – “sparrow”*). The transformation of images also did not contribute to the transparency of the semantics of the expression, but at least they were understandable to the speakers – sparrow, mountain ash, and so on.

The historical origin of the Ukrainian *rowan night* and its East Slavic parallels has one essential feature: in the oldest text among all, the “The Tale of Bygone Years,” there was no *mountain ash* component, it was added by an unknown chronicler in the 15th century. This poses a question about the reason for such an addition. The answer lies, in our opinion, in a purely artistic application of a metaphor used by the author of the chronicle to draw a parallel between the celestial pagan lightning arrows of Perun and the arrows of the warriors in the night battle near the Listven village in 1024. Thus, the idiom *rowan night* has a mythological and metaphorical nature of nomination, for which the motivator of one cultural code served as the basis for the designation of another. It is important to emphasize that no matter which semiotic system of East Slavic culture – mythology, rites, customs, language – we consider, in each of them we find the use of older elements, reinterpreted as a result of the change of one worldview to another, as happened with paganism and Christianity.

Keywords: Ukrainian language, Russian language, Belarusian language, vocabulary, phraseology, etymology, semantics.

© Даниленко Л., 2023 р.

Людмила Даниленко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов’янської філології Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; dankoua@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

Liudmyla Danylenko – Doctor of Philology, Professor of the Slavic Philology Department, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine; dankoua@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>